

НАЙБІЛЬШ ПОПУЛЯРНІ СФЕРИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУПЕЦТВА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 19 СТ.

Відмінною рисою другої половини XVIII сторіччя виявилось подальше посилення економічної потужності купецтва, що виражалось не стільки в чисельності торгових людей, скільки в розмірах їхніх капіталів. Купецтво взяло діяльну участь у створенні нових підприємств і новітніх видів виробництва. Із середовища купців виходили великі фабриканти й заводчики. З метою розвитку торгівлі були розроблені норми вексельного права, створено Купецький банк (1754 р.); у Петербурзі й Москві в 1758 р. були відкриті банківські контори, що видавали позики під векселі й спрощували грошові перекази. У другій половині XVIII ст., а особливо в першій половині XIX ст., посилюється перехід купців до промислової діяльності. З початком нового століття в промисловість поступово почав проникати купецький капітал. Купці вкладали кошти в будівництво підприємств із таким розрахунком, щоб, виробляючи й продаючи готову продукцію, не лише повернути, а й примножити їх. Торговий капітал великою мірою стає промисловим, виникають мануфактури й велике машинне виробництво. У процесі розвитку товарно-капіталістичних відносин зростає залежність торговельного прибутку від промислового й підпорядкування торговельного капіталу промисловому.

Серед сучасних досліджень є праці, присвячені купецькому підприємництву в різних галузях господарства Південної України першої половини XIX століття. Стаття О. Донік висвітлює низку проблем, пов'язаних з участю купецтва в промисловому виробництві, підкреслюючи активізацію цього процесу в пореформений час. У спільній праці П. Доброва та М. Чумак аналізується правове поле, у якому відбувалося залучення купецтва до модернізації промислових закладів Лівобережної України. Т. Шершун у своїй роботі докладно розкриває роль купецького стану в промисловому розвитку міст Херсонської губернії в дореформений період, наводить цікаву статистику щодо обсягів виробництва в купецьких закладах тощо. Дослідження О. Пилипенка присвячено аналізу існуючої наукової літератури щодо торговельно-економічної діяльності греків та їхньої участі в промисловості південноукраїнських міст.

Отже, у промисловості Південної України дореформеного періоду слід розрізняти три типи підприємств. Найбільше нас цікавить третій тип –

приватні підприємства купців, міщан, селян і колоністів, які використовували лише найману працю. У цьому регіоні переважали підприємства сільськогосподарського характеру, зокрема пов'язані з використанням зерна (млини, винокурні). До 1860 року в портових містах Південної України було вже кілька парових вітряків, побудованих переважно купцями, серед них і вітряки в Одесі. Серед підприємств інших галузей промисловості, пов'язаних з переробленням рослинної сировини, слід відзначити рідкісний на той час цукровий завод купця Хетцкеля в селі Моргунівці Бобринецького повіту Херсонської губернії.

У першій чверті XIX ст. успішно розвивалися галузі, пов'язані зі скотарством, а саме такі, у яких поміщики не відігравали значної ролі. Купці з успіхом розводили худобу на орендованих пасовиськах, щоб потім її забити й обробити отримане. У першу чергу, слід назвати шкіряні, салотопні, свічні заводи, вовномийки, рибні та інші. Їхніми хазяями частіше за все були купці. У Таврійській губернії спостерігається та ж сама закономірність, що і в інших районах Південної України: підприємства, засновані на найманій праці, переважають над кріпосними мануфактурами. Окремі купці й колоністи материкової частини Таврійської губернії займалися виноробством.

Зростання й зміни зовнішнього вигляду міст спричиняють зростання попиту на будівельні матеріали, у першу чергу, на цеглу. Широкий ринок збуту стимулював розміщення купецьких капіталів саме в цю галузь виробництва. Масштабне будівництво, що розгорнулося в Південній Україні, викликало появу цегельних, черепичних та лісопильних заводів.

Вкладалися купецькі капітали в цегельні, черепичні, кахельні та вапняні заклади. Зокрема, поблизу Херсона видобували бутовий камінь, а один з перших цегельних заводів існував з 1786 року у Голій Пристані. У 1799 р. в Херсоні працювали вже 5 цегельних заводів, продукція яких використовувалася на будівництві фортеці, корабельні та міста. З часом це виробництво набуває розмаху й досвіду. За таблицями статистичного комітету в 1857 році в Херсонській губернії діяло 54 цегельні заводи (кількість робітників – 436) та 1 черепичний (кількість робітників – 3). Скільки з них належало саме купцям стверджувати складно. Але відомо, що відкриті купцем Ворошиловим у 1845 році цегельний та черепичний заводи виробляли продукцію, яка конкурувала з виробами заводу Марічеллі й разом з ними вважалися кращими в краї. Хоча в цілому якість цегли викликала нарікання.

У 30-х роках XIX століття, через відсутність централізованого фінансування міського будівництва з боку держави, Катеринослав, хоч і мав статус губернського міста, багато в чому залишався провінційним. Із 1095 будинків лише чотири були кам'яними, інші — дерев'яні й хати-мазанки із

солом'яними дахами. Своїм подальшим розвитком місто великою мірою зобов'язане купцям, які не лише торгували, а й фінансували його кам'яне будівництво. У Катеринославі 1837 року було лише два цегельні заводи.

Будівництво, що розгорнулося в Криму, вимагало великої кількості будівельних матеріалів. Повсюди виникають підприємства з виготовлення цегли, черепиці, вапняку тощо. Підприємства Криму мали певну специфіку великого виробництва цегли та черепиці. У Феодосії 1828 р. було 6 великих цегельно-черепичних закладів. Усі вони належали купцям з греків (робітників – 264, черепиці – 725 тис. шт.; цегли – 310 тис. шт. на рік). На Київщині великі цегельні часто належали поміщикам, казні, меншою мірою – купцям і монастирям, а в Криму – лише купцям, хоча вони були менші за розміром.

У Таврійській губернії за архівними даними в 1843 році діяло 9 цегельень, з них 4 належали купцям, 2 – міщанам, 1 – колоністу, 1 – духовній особі, 1 – поміщику. У 1857 році там же діяло вже 38 цегельень, більшість з яких належала купцям і поміщикам. Прибуток одержували різний: від 4 до 34 % річного обігу. Наведені дані за 1857 рік, мабуть, неповні, бо за 1858 р. в Таврійській губернії діяло 113 разом узятих цегельних і черепичних підприємств із загальною кількістю робітників – 800. За наведеними показниками Таврійська губернія передувала у виробництві цегли. Можна припустити, що така сама ситуація спостерігається у виробництві черепиці, але певних даних автором не знайдено.

Дрібні вапняні заклади були на Катеринославі – 3, Херсонщині – 2, а найбільше в Таврійській губернії: 1816 р. – 6, 1857 – 14, 1858 – 18. Із 14 підприємств у 1857 р. 4 належали купцям, 4 – міщанам, 3 – менонітам, решта – невідомо кому. На підприємствах працювали переважно вільнонаймані. Прибутки від 8 до 34 % обігу.

Отже, аналіз звітів губернаторів дає підставу стверджувати, що спеціалізація регіону остаточно закріпилася в першій половині XIX століття. Визначилися два основні напрями розвитку промисловості: 1) переробка сільськогосподарської продукції та 2) виробництво будівельних матеріалів. У 1853 році з 365 заводів і фабрик 115 представляли перший напрям і 103 – другий, що становило відповідно 31,5 % та 28,2 %. Такі показники зумовлювалися характером потреб регіону.

Купецтво взяло діяльну участь у створенні нових підприємств і новітніх видів виробництва.